

ZEYTİNYAĞI TURİZMİ: BALIKESİR İLİ EDREMIT KÖRFEZİ ZEYTİNYAĞI KÜLTÜR ROTASI

Gülhan YALIN¹

ÖZET

Son zamanlarda küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de yaşanan değişimler sonucunda alternatif turizm rotalarını ortaya çıkarmaktadır. Özellikle sağlık, kozmetik amaçların yanı sıra kültürü de içerisinde barındırmasından dolayı "zeytinyağı turizmi" turların vazgeçilmez ögesi olmaktadır. Zeytin ve zeytinyağının gıda maddesinden çok daha fazla anlamlar içermesi ve çok yönlü özelliklere sahip olması sebebiyle onu kültürel miras unsuru haline getirmektedir. Bölgelerin sahip oldukları bu gastronomik ürünler, destinasyonlar açısından birer turistik çekim unsuru haline dönüşmektedir. Zeytin ağaçlarının yetiştiği alanlarda görülen bu alternatif turizm çeşidi zeytinyağı turizmi olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Balıkesir ili Edremit Körfezi tescilli ürünlerinin varlığı, zengin zeytin çeşitliliği ve kaliteli zeytinyağı üretim potansiyeli ile bölgede doğal bir miras olan zeytinyağı turizminin yapılabileceğini ve kültürel bir zeytinyağı rotası oluşturulabileceğini hedeflemektedir. Çalışmada Dünyadaki ve Türkiye'deki zeytinyağı rotaları detaylı olarak incelenmiş olup, Edremit Körfezi, zeytinyağı rotası oluşturabilmek için teorik altyapı sağlanmış ve öneriler sunulmuştur. Çalışma, bu alanda yapılacak yeni çalışmalara yol gösterici ve alana katkı sağlama niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Edremit Körfezi, Zeytinyağı Turizmi, Zeytinyağı Kültür Rotası.

OLIVE OIL TOURISM: BALIKESİR PROVINCE EDREMIT BAY OLIVE OIL CULTURE ROUTE

ABSTRACT

Recently, globalization and technological developments have revealed alternative tourism routes as a result of changes in the tourism sector, as in all sectors. "Olive oil tourism" is an indispensable element of tours, especially because it includes culture as well as health and cosmetic purposes. Olives and olive oil have more meaning than just foodstuffs and have versatile properties, making them an element of cultural heritage. These gastronomic products of the

¹ Gülhan YALIN, Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, gcevizkayayalin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1967-0496.

regions turn into touristic attractions for destinations. This alternative type of tourism, seen in areas where olive trees grow, is referred to as olive oil tourism. The aim of this study is to show that olive oil tourism, which is a natural heritage in the region, can be carried out and a cultural olive oil route can be created in the region, with the presence of registered products in Edremit Bay in Balıkesir province, rich olive diversity and quality olive oil production potential. In this study, olive oil routes in the world have been examined in detail, and theoretical background has been provided and suggestions have been presented to create an olive oil route in Edremit Bay. The study serves as a guide for new studies in this field and contributes to the field.

Key Words: *Balıkesir, Edremit Bay, Olive Oil Tourism, Olive Oil Culture Route.*

1. GİRİŞ

2010 yılında UNESCO tarafından kültürel miras olarak görülen kültürel rotalar, insanlığın ortak değerleri olarak kabul edilmiştir. Alternatif turizm çeşitlerinden birisi olarak ifade edilen zeytinyağı turizmi, kültürel rotaları bünyesinde barındırmasından dolayı yerel ve bölgesel kalkınma açısından güçlü bir çekicilik unsurudur. “Oleo turizm” olarak literatürde karşımıza çıkan zeytinyağı turizmi ile kastedilen zeytin ve zeytinyağının beraber kullanılmasıdır. Zeytinyağı turizmi terimi, zeytinyağı etrafında oluşturulan faaliyetlerin tümünü kapsamaktadır (Millan, vd., 2014: 180). Zeytinyağı rotaları, bölgenin alternatif turizm potansiyelinin belirlenmesinde önemli bir kaynaktır (Büyük ve Can, 2020: 193).

Yöreye ait yiyecek ve içecek kültürü bölgenin turizm hareketlerine olan katkısı yadsınamaz bir gerçektir (Özbay ve Semint, 2020: 315). Bununla beraber gastronomi rotalarının, kültürel ürünlere değer katması (Uyar ve Zengin, 2015: 363) tüketiciler için bir turistik çekicilik unsuru haline gelmesi, özel ilgi turistleri için önem kazanmaktadır. Bu durumda giderek değişen tüketici tercihlerine karşılık yeni gastronomik rotaların oluşturulmasını mecbur kılmaktadır. “Oleo turizm” zeytin ve zeytinyağı ile ilgili her türlü bilginin detaylı olarak verildiği turizm çeşididir.

Bu çalışmada, Dünyada ve Türkiye’deki rotalar ayrıntılı olarak literatürde incelenmiş, zeytinyağı turizmi ile ilgili tüm bileşenlere yer verilmiş, zeytin ve zeytinyağı üretiminde güçlü bir potansiyele sahip Balıkesir ilinde zeytinyağı rotası oluşturulması ve yeni rotanın bölgenin turizm gelişimi açısından değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu alanda yapılacak yeni çalışmalara yol gösterici ve alana katkı sağlaması amacıyla önerilere yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Son zamanlarda turistik çekicilik unsuru olarak görülen zeytinyağı turizmi, sağlık, kozmetik ve kültür öğelerini barındırmasının yanında rehber eşliğinde konaklama, tadım gibi etkinlikleri de içermektedir (Millán, vd., 2014: 182). Zeytin ve zeytinyağı UNESCO tarafından 2010 yılında somut olmayan kültürel miras olarak kabul edilmiştir (Arıkan Saltık ve Çeken, 2017: 92). Dünya üzerinde zeytin üretimi yapılan alanlar yaklaşık 10,3 milyon hektar olup ve 23 milyon ton zeytin üretimi yapıldığı bilinmektedir. Zeytin üretiminin yapıldığı alanların çoğunun Akdeniz havzasında bulunan ülkelerde olduğunu görmekteyiz. Zeytin yetiştiriciliğinde ilk sıralarda İspanya, İtalya, Yunanistan yer alırken ülkemiz 4. sırada yer almaktadır (TEPGE, 2019). Özellikle İspanya ve İtalya zeytin ve zeytinyağı konusunda en gelişmiş ülkeler olarak bilinmektedir (Murgado, 2013: 99). Ulusal zeytin ve zeytinyağı konseyinin 2019 verilerine göre Türkiye’de toplam 1200 adet zeytin sıkım tesisinin varlığından söz edilmektedir (UZZK, 2019).

Teknolojik gelişmeler ve küreselleşme ile meydana gelen değişimler sonucunda günümüz tüketicilerin beklentilerinin de değişiklik arz ettiği görülmektedir. Bununla beraber turistik çekicilik unsurları ve kültürel değerler giderek önem kazanmaya başlamıştır. “Oleo turizm” olarak literatür de yer alan bu kavrama her geçen gün ilginin artması ve zeytinyağı hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmak için yapılan bir turizm çeşidi haline gelmiştir. Bundan dolayı gastronomik rotaların önemi yadsınamaz bir gerçektir. Gastronomik rotalar, belirli bir bölgede rehberler eşliğinde o yöreye ait kültürel değerler ve yöresel ürünlerin tanıtımı, tadımı hususunda yapılan çeşitli etkinlik ve faaliyetleri içeren (Ryu ve Jang, 2006: 509), destinasyonların mutfak kültürünü yansıtan ürünlerin ön plana çıktığı ve turizmin gelişimine katkı sağlayan bir kavram olarak ifade edilmektedir (Kızılırmak, Ofluoğlu ve Şişik, 2016). Buradan hareketle, gastronomi turları keşif, deneyim, katılım ve ziyaret olmak üzere dört faktörü bünyesinde barındırmaktadır (Başoda, Aylan, Kılıçhan, ve Acar, 2018). Dolayısıyla gastronomi rotalarının, destinasyonun sahip olduğu çekiciliklerin turistik amaçlı kullanılması ile bölge turizmine katkı sağladığı görülmektedir.

Literatürde zeytin ve zeytinyağına yönelik yapılmış bir rota çalışması bulunmamaktadır. Fakat uluslararası boyutta ise 2 adet “Zeytin Ağacı Rotası” Avrupa Birliği Kültürel Rotalar Programında yer almaktadır. Bunun yanı sıra 3 tanesi ülkemizde yer alan toplamda 36 adet müze bulunmaktadır (ICO, 2024).

2.1. Kültürel Rotalar ve Turizm

Kültürel rotalardan bahsedebilmek için, geçmişte bir amaç doğrultusunda var olmuş ya da günümüzde oluşturulmuş üzerinde taşıdığı kültürel değerleri kapsayan bir yapıda olması ve ulusal veya uluslararası bir koridorda bulunması gerekmektedir (Karataş, 2015). Kültürel rotalar bünyesinde kendine has kültürel birçok öge, tarihi kalıntılar, antik kentler, arkeolojik yapılar ve yerel el sanatları gibi pek çok özellik yer almaktadır (Büyük ve Can, 2020). Küreselleşme ve teknolojik değişimler beraberinde tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de beklentilerde ve turistik eğilimlerde değişiklikler meydana getirmiştir. Yaşanan bu değişimler sayesinde söz konusu rotaların tespitine veya yeni rotaların belirlenmesine olanak sağlamıştır. Ülkemizde Frig rotası, Karia rotası, Hitit yolu vb. Avrupa da ise zeytinyağı rotası, seramik rotası gibi örnekler verilebilir (CRS, 2024).

Kültürel rotalar destinasyonların sahip olduğu doğal ve kültürel mirası korumanın yanı sıra tüm değerleri bütünüyle ele almamızı sağlamaktadır (Kalaycı ve Özçatalbaş, 2019). Rota planlamaları yapılırken hedeflenen amaçlar, bölgenin yerel kimliğini koruyarak yorumlanması ve farkındalık yaratılması, gastronomi turizmi kapsamında alternatif turizm çeşidine olanak sunulması, unutulmaya yüz tutmuş yerel değerlerin gün yüzüne çıkarılması ve çeşitli paydaşlar arasında iş birliğinin sağlanması olarak ifade edilmektedir (Büyük ve Can, 2020). Kültürel rotalar oluşturulurken göz önünde bulundurulması gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlar, Avrupa Kültür Sözleşmesi, Toplum İçin Kültür Varlıklarının Değerine ilişkin Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi ve Avrupa Peyzaj Sözleşmesi gibi maddelere yönelik hazırlanması gerekmektedir. Rota belirleme aşamasında, sürdürülebilirlik ve tüketici beklentilerini ön planda tutarak bölgenin doğal ve kültürel değerlerini, tarihi yapılarını, bölge coğrafyasını ve sosyo ekonomik özelliklerini dikkate alarak oluşturulması önem arz etmektedir.

2.2. Dünyada ve Türkiye de Kültürel Rotalar

2023 yılı itibariyle 47 adet Avrupa konseyi tarafından desteklenen kültür rotası bulunmaktadır (COE, 2024). Bu rotalar doğal kültürel özellikleri, maddi ve maddi olmayan kültürel varlıkları ve tarihi özellikleri de kapsayan güzergâhlardan oluşmaktadır. Avrupa konseyi tarafından desteklenen 47 tematik rotalara tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1: Avrupa Konseyi Kültür Rotaları

Tarih	Rotalar	Ağ Üyesi Olan Ülkeler
1987	Santiago de Compostela Haç Yolları	Belçika, Fransa, Hırvatistan, İtalya, Litvanya, Hollanda, Portakiz, İspanya, Polonya.
1991	Hansa	Almanya, Letonya, Hollanda, Polonya, Rusya, İsveç, Birleşik Krallık, Finlandiya, Litvanya, Norveç.
1993	Viking Rotası	Almanya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, İtalya, İzlanda, İrlanda, Letonya, Hollanda, Polonya, Norveç, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık.
1994	Via Francigena	Fransa, İtalya, Birleşik Krallık, İsviçre, Vatikan.
1997	El legado andalusí Rotaları	Mısır, İtalya, Ürdün, Lübnan, Portekiz, İspanya
2003	Fenikeliler Rotası	Arnavutluk, Belçika, Hırvatistan, Kıbrıs, Fransa, İspanya, İtalya, Lübnan, Malta, Portekiz, Tunus, Slovenya, Yunanistan, Ukrayna
2003	Pireneler Demir Rotası	Andorra, Fransa, İspanya
2004	Avrupa Mozart Yolları	Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Yunanistan, İtalya, İsviçre, Ukrayna, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri

2004	Avrupa Yahudi Mirası Güzergahı	Avusturya, Belçika, Azerbaycan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Lüksemburg, Ermenistan, Fransa, Gürcistan, Almanya, İtalya, İsrail, Litvanya, Polonya, Portekiz, Moldova Cumhuriyeti, Romanya, Sırbistan, Slovak Cumhuriyeti, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık, Ukrayna, Yunanistan
2005	Tourslu Aziz Martin Rotası	Avusturya, Belçika, Hırvatistan, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Polonya.
2005	Avrupa Cluniac Siteleri	Almanya, Fransa, İspanya, İtalya, Polonya, Portekiz, İsviçre, Birleşik Krallık
2005	Zeytin Ağacı Rotası	Arnavutluk, Cezayir, Hırvatistan, Fransa, Yunanistan, İtalya, Lübnan, Karadağ, Fas, Portakiz, Kuzey Makedonya, Slovenya, İspanya, Tunus, Türkiye.
2005	Via Regia	Beyaz Rusya Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Polonya, Ukrayna.
2007	Transromanica Avrupa Mirası Romanesk Rotaları	Almanya, Avusturya, Fransa, Hırvatistan, İtalya, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Slovak Cumhuriyeti, İspanya.

2009	İter Vitis Rotası	Ermenistan, Azerbaycan, Kıbrıs, Hırvatistan, Fransa, Gürcistan, Yunanistan, İsrail, İtalya, Lüksemburg, Karadağ, Kuzey Makedonya, Portekiz, Moldova Cumhuriyeti, Romanya, Slovenya, İspanya, Tunus, Birleşik Krallık, Bosna Hersek, Lübnan, Ukrayna.
2010	Avrupa Mezarlıklar Rotası	Avusturya, Hırvatistan, Bosna Hersek, Danimarka, Estonya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Slovenya, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık
2010	Tarih Öncesi Kaya Sanatı Parkurları	Ermenistan, Azerbaycan, Fransa, Gürcistan, Finlandiya, Norveç, İtalya, Portekiz, İspanya.
2010	Avrupa Tarihi Termal Kentleri Rotası	Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Lüksemburg, Polonya, Portekiz, İspanya, Türkiye, Ukrayna.
2010	Saint Olav Yolları Rotası	Danimarka, Estonya, Finlandiya, Norveç, İsveç.
2012	Avrupa Seramik Rotası	Avusturya, Azerbaycan, Hırvatistan, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Malta, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, İspanya, Slovak Cumhuriyeti, Türkiye.
2013	Avrupa Megalitik Kültür Rotası	Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık, Portekiz, Türkiye.

2013	Huguenot ve Waldens Yolu	Fransa, Almanya, İtalya, İsviçre.
2014	ATRIUM - Avrupa'nın Kent Belleğinde 20. Yüzyılın Totaliter Rejimlerinin Mimarisi	Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, İtalya, Romanya, Sırbistan.
2014	Réseau Art Nouveau Ağı	Avusturya, Belçika, Küba, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Letonya, Norveç, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Slovenya, İspanya, İsviçre, Ukrayna.
2014	Habsburg aracılığıyla	Avusturya, Fransa, Almanya, İsviçre.
2015	Roma İmparatorları ve Tuna Şarap Rotası	Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Karadağ, Kuzey Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya.
2015	İmparator Charles V'in Avrupa Rotaları	Cezayir, Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Meksika, Fas, Hollanda, Panama, Peru, Portekiz, İspanya, Tunus.
2015	Hedef Napolyon	Belçika, Hırvatistan, Çekya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Karadağ, Polonya, Portekiz, İspanya, Birleşik Krallık.
2015	Robert Louis Stevenson'ın İzinde	Fransa, Almanya, Birleşik Krallık.
2016	Grande Bölgesinin Müstahkem Kasabaları	Fransa, Almanya, Lüksemburg.

2018	Empresyonizm Rotaları	Belçika, Hırvatistan, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Litvanya, Hollanda, Polonya, Slovenya, İspanya.
2019	Avrupa Endüstriyel Miras Rotası	Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Çekya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Lihtenştayn, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırbistan, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Ukrayna, Birleşik Krallık.
2019	Demir Perde Yolu – EuroVelo 13	Avusturya, Belçika, Hırvatistan, Çekya, Finlandiya, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Norveç, Polonya, Sırbistan, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Türkiye.
2019	Le Corbusier Destinasyonları: Mimari Gezinti Yerleri	Arjantin, Belçika, Fransa, Almanya, Japonya, İsviçre.
2019	Kurtuluş Rotası Avrupa	Belçika, Çekya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Lüksemburg, Hollanda, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Yunanistan, Polonya.
2019	Reformasyon Yolları	Avusturya, Çekya, Almanya, Macaristan, İtalya, Polonya, Slovenya, İsviçre.
2020	Avrupa Tarihi Bahçeler Rotası	Belçika, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Polonya, Portekiz, İspanya, Ukrayna.
2020	Romea Germanica aracılığıyla	Avusturya, Almanya, İtalya.

2021	Aeneas Rotası	Arnavutluk, Yunanistan, İtalya, Tunus, Türkiye, Fransa, Birleşik Krallık.
2021	Alvar Aalto Rotası – 20. Yüzyıl Mimarisi ve Tasarımı	Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya.
2021	Cyril ve Methodius Rotası	Bulgaristan, Çekya, Yunanistan, Macaristan, Kuzey Makedonya, Slovak Cumhuriyeti, Slovakya, İtalya, Hırvatistan.
2021	Avrupa Rotası d'Artagnan	Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya.
2021	Demir Çağı Tuna Rotası	Avusturya, Bulgaristan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Almanya, Macaristan, Romanya, Slovenya.
2022	Tarihi Kafeler Rotası	Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Malta, Portekiz, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, İspanya, İsviçre, Türkiye.
2022	Avrupa Masal Rotası	Hırvatistan, Almanya, Kıbrıs, Yunanistan, İtalya, İrlanda, Litvanya, İsviçre.
2022	Kadın Yazarların Rotası	Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Polonya, Portekiz, Sırbistan, Slovenya.
2023	Yaylacılık yolları	Arnavutluk, Avusturya, Fransa, Yunanistan, Guatemala, İtalya, Meksika, Portekiz, Romanya, İspanya, İsveç.

Kaynak: COE, (2024). Council of Europe, Cultural Routes, <https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/by-theme> [05 Nisan 2024]

2012 yılında Türkiye de yer alan kültür rotalarını korumak ve geliştirmek amacıyla Türkiye Kültür Rotaları derneği kurulmuştur. Bu kapsamda ülkemizde 22 tane kültür rotası bulunmaktadır (CRS, 2024).

Tablo 2: Türkiye Kültür Rotaları

<i>Rotalar</i>	<i>Kapsadığı Alan</i>	<i>Mesafe</i>
<i>Likya yolu</i>	Fethiye, Muğla	540 km
<i>Aziz Paul Yolu</i>	Antalya, Isparta	500 km
<i>Evliya Çelebi Yolu</i>	Yalova, Bursa, Kütahya, Afyon, Uşak	330 km
<i>Karia Yolu</i>	Muğla, Aydın	820 km
<i>Kaçkarlar</i>	Kaçkar Dağları	-
<i>Frig Yolu</i>	Afyonkarahisar, Ankara, Eskişehir	506 km
<i>Sultanlar Yolu</i>	Avusturya, Macaristan, Hırvatistan, Sırbistan, Bulgaristan, Türkiye	390 km
<i>Hz. İbrahim Yolu</i>	Şanlıurfa	170 km
<i>Via Egnatia</i>	Arnavutluk, Makedonya, Yunanistan, Türkiye	1000 km
<i>Hitit yolu</i>	Çorum	236 km
<i>Gastronomi Yolu</i>	Kızılırmak Havzası	606 km
<i>Ağrı Dağı</i>	Ağrı	-
<i>Küre Dağları</i>	Küre Dağları Milli Parkı	482 km
<i>İstiklal Yolu</i>	Kastamonu, Çankırı, Ankara	105 km
<i>İdyma Yolu</i>	Gökova	150 km
<i>Sarıkamış Parkurları</i>	Kars	-
<i>Fethiye Yürüyüş Parkurları</i>	Fethiye	320 km

<i>Yenice Orman Yolları</i>	Karabük	210 km
<i>İki deniz arası</i>	Karadeniz ve Marmara denizi arası	60 km
<i>Ephesus Mimas yolu</i>	İzmir	709 km
<i>Hoşgörü Yolu</i>	Kocaeli, İzmit	126 km
<i>Troya Kültür Rotası</i>	Çanakkale	120 km

Kaynak: CRS, (2024). Kültür Rotaları Derneği, [05 Nisan 2024]. <https://cultureroutesinturkey.com/tr/>.

2.3. Zeytinyağı Kültürel Rotaları

Son zamanlarda geleneksel değerlerin ön planda olması, yerel lezzetlerin tercih edilebilirliği ve geleneksel yaşam kültürüne yönelme gibi unsurlar insanların alternatif turizm çeşitlerine ilgi duymalarına sebep olmaktadır. Bu bağlamda yerel değerlerin tanıtımı, turizm ürününe dönüştürülmesi ve tescillenmesi bölge turizmüne katkı sağlamaktadır (Özkaya, vd., 2013). İnsanların yerel kültürleri ve lezzetleri deneyimleme istekleri turizm talebinde yeni tematik turizm çeşitlerinin ve rotalarının oluşmasına olanak sağlamaktadır. Tematik turizm çeşidine katılım sağlayan insanlar özel ilgi alanlarına yönelik olarak faaliyette bulunmaktadırlar. Son zamanlarda tematik turistik faaliyetlerinde artış sağlandığı görülmektedir. Bunlardan birisi olarak zeytinyağı turizmi ile insanlar, zeytin ağaçlarının yetiştiği bölgelere yaptıkları ziyaretlerle zeytin ve zeytinyağı hakkında bilgiler başta olmak üzere, zeytin sıkım atölyelerini, tarihi zeytinyağı müzelerini ve satış noktalarını ziyaret edebilir, festival ve fuarlara katılabilirler (Millan, vd., 2017). Bu tematik turizm çeşidi ile zeytinyağı kültürü hakkında ve üretim sürecini yerinde deneyimleyerek ilk elden bilgi edinmeyi sağlamaktadır.

Tablo 3: Uluslararası Zeytinyağı Müzeleri

<i>Ülkeler</i>	<i>Zeytinyağı Müzeleri</i>
<i>Portekiz</i>	Museu da Oliveira e do Azeite
<i>Fransa</i>	Musée de l'olivier
	Les Vieux Moulins
	Musée de l'olivier
	Ecomusée de l'Olivier
	Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée – MuCEM
<i>Yunanistan</i>	Foundation “The Routes of the Olive Tree
	Musée de l'Olivier et de l'Huile Grecque à Sparte
	Musée de l'Huile industrielle de Lesbos-Mytilène (MBEL)
<i>İtalya</i>	Museo dell 'Olivo - Fratelli Carli
	İneusée de l'huile d'olive de la Sabine
	Musée de l'Huile d'Olive - Huilerie Cisano del Garda
	Musée de l'Huile d'Olive Sant'Angelo de Graecis
	Musée de la Civilization de l'Olivier
<i>İspanya</i>	Musée de l'Olivier et de l'Huile – Fondation Lungarotti
	Museo del Olivo y del Aceite (Baena)
	Museo etnográfico de Benalauria
	Museo del Aceite de Oliva Castillo de Tabernas
	Castro del Rio

	Museo Hecoliva
	Museo Lagar del Mudo
	Museo Hojiblanca
	Museo de la Cultura del Olivo
	Museo del aceite de la Muela
	Almazara de las Laerillas
	Les Garrigues (Parque temático)
	Museo del Aceite de Mondrón
	Museo Activo del Aceite de Oliva y de la Sostenibilidad de Geolit
	Fundación Patrimonio Comunal Olivarero
	Red Olearum de Museos del Aceite de Oliva
	Centro de Interpretación Olivar y Aceite Comarca de La Loma
	Centro del Olivar de Sierra de Adamuz
	Aceite de olivos milenarios -Territorio del Sénia
	Hacienda Guzmán
Türkiye	Adatepe Zeytinyağı Müzesi
	EGEA Olive Oil Museum
	Köstem Olive Oil Museum

Kaynak: COE, (2024). Council of Europe, Cultural Routes, <https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/by-theme> [06 Temmuz 2024].

Bu tematik zeytinyağı turizmi, insanların yaşamlarına hem teorik hem de uygulamalı bilgi edinme olanağı sunmaktadır. Zeytinyağı rotaları, bölgelerin doğal ve kültürel mirasın korunması açısından önem arz etmektedir.

2.4. Balıkesir İli Edremit Körfezi Zeytinyağı Kültür Rotası

Son zamanlarda karşımıza çıkan alternatif turizm rotalarından birisi olarak kabul edilen, “zeytinyağı turizmi” özellikle sağlık, kozmetik ve kültürü de bünyesinde barındırmasından dolayı turların vazgeçilmez ögesi olmaktadır. “Türkiye’yi doyuran il Balıkesir” adından bir kez daha söz ettirmekte ve zeytin ve zeytinyağı üretiminde sahip olduğu güçlü potansiyel ile zirvede yerini korumaktadır. Balıkesir ili coğrafi işaretli ürünleri ve zeytin üretimi ile gastronomi turizmine de katkı sağladığı görülmektedir.

Tablo 4: Edremit Körfezi Zeytinyağı Rotaları

Havran İlçesi Rotalar	Edremit İlçesi Rotalar	Burhaniye İlçesi Rotalar	Gömeç İlçesi Rotalar	Ayvalık İlçesi Rotalar
Nermin Hanım Zeytinliği	Altın Sofra Zeytinyağı	Laleli Zeytin ve zeytinyağı	Özemle Yaşam	Novavera Zeytinyağları
Cenk Zeytincilik	Egeden Eve	Kökten Zeytin ve Zeytinyağı	Canemre Zeytincilik	Komili Zeytinyağı
Aktaylar Zeytincilik	Edremit Bahar Lokantası		Güven Asa Zeytinyağları	Mehmet Akyalı Zeytinyağı Fabrikası
Fora Zeytincilik	Ferhatoğlu Zeytinyağları			Kürşat Restoran
				Özgün Zeytinyağları

				Sabuncugil Zeytinyağları
				Aktepe Zeytin ve Zeytinyağı

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

2.4.1. Edremit Körfezi Zeytinyağı Rotaları

Edremit körfezi zeytinyağı rotasını oluşturan unsurların başında asırlık zeytin ağaçları, yerel pazarlar, lezzetli yemekler ve mis gibi kokan zeytinyağları gelmektedir. Belde de asırlardır baba mesleklerini sürdüren dükkanların, dev zeytin ağaçlarının ve zeytinyağı fabrikalarının varlığı dikkat çekmektedir. Zeytincilik mesleğinin bu topraklarda mübadele öncesinden beri süre geldiği bilinmektedir.

a) Ferhatoğlu Zeytinyağları

Güre merkez mahallesinde bulunan zeytinyağında asırlık lezzet Ferhatoğlu Güre zeytinyağları, 19. yy.'dan beri zeytinciliği sürdürmektedirler. Son sistem kontini tesis ve taşbaskı (eski metotlarla elde edilen zeytin yağı) olarak üretim yapan fabrika ziyaret edebilir, zeytin çeşitleri ve zeytinyağı satın alınabilir ve Olive Cafeye de sunmuş oldukları zengin gurme lezzetler de deneyimlenebilir.

b) Edremit Bahar Lokantası

Bahar lokantası, Kaz dağlarının oksijeni ve güzel havasını yerel lezzetlerle yorumlayan bir esnaf lokantasıdır. Günümüzde üst düzey yemekler çıkararak bir lokanta eşsiz lezzetlerini misafirlerine sunmaktadır. Günün erken saatlerinde yöreye özgü kahvaltısı ve el açması börekleri ile kelle paça çorbası da meşhur lezzetleri arasında yer aldığı bilinmektedir. Bu lezzetlere ek olarak, lokantanın zengin bir zeytinyağlı menüsü bulunmaktadır. Tercih edebilecek lezzetlerden bazıları, kuzu tandır, taş fırında sura, enginarlı kuzu, Arnavut ciğeri gibi yemeklerin yanı sıra özellikle perşembe günleri ise keşkek, nohut pilav üçlüsüne de menülerinde yer vermektedir.

c) Egeden Eve

Zeytin ağacını çeşitli objelere dönüştüren bir atölye olan Egeden Eve firmasında, zeytin ağacından yapılan çeşitli dekorasyon ve mutfak ürünleri bulunmaktadır. Hem atölye ziyaret edebilir hem de zeytin ağacından dönüştürülmüş olan doğal ürünleri de satın alınabilmektedir.

d) Altın Sofra Zeytinyağı

Edremit'in zeytinli mevkiinde yer alan Altın Sofra zeytinyağı firması tam olarak 140 yıldır bu işi yapmaktadır. Zengin zeytin çeşitliliği ile kaliteli zeytinyağlarına sahiptir. Deneyimlenebilecek lezzetler arasında Edremit çizik yeşil zeytin, taş kırma yeşil zeytin, limonlu, sarımsaklı, bademli ve havuçlu yeşil zeytin gibi çeşitliliğin yanı sıra natürel sızma zeytinyağı, riviera zeytinyağları da yer almaktadır.

e) Aktepe Zeytin ve Zeytinyağı

Ayvalık Altınova da bulunan bu han 1887-1888 yılları arasında zeytinyağı üretimine başlamış ve o dönemin en uğrak dinlenme yeri olmuştur. 1940 yılına geldiğimizde han zeytinyağı üretiminin yanında un değirmeni olarak da çalışmaya devam etmiştir. 1970 yılında ise Ziya Şensal yönetimine geçerek sadece zeytinyağı fabrikası olarak kullanılmaya başlanmış ve 2006 yılına kadar taş kırma ve pres baskı yöntemi ile üretimine devam ettiği görülmektedir. Fabrika her yıl Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak aylarında faaliyet göstermekte olup özellikle Ayvalık tipi zeytinlerden elde ettikleri coğrafi işaretli natürel sızma zeytinyağı üretmektedir. Dubai de düzenlenen zeytinyağı yarışmasında Dünyanın en iyi zeytinyağı ödülüne layık görülerek altın madalyanın sahibi olmuştur.

f) Nermin Hanım Zeytinliği

Zeytinyağı üretimi ve işletmesinin beraber olduğu bu mekan Havran şehir merkezi tabelasını geçtikten sonra Edremit-Balıkesir istikametinde anayol üzerinde yer almaktadır. Nermin hanım zeytinliğinde, zeytin ve zeytinyağı fabrika satış ürünleri tadılabilmekte ve satın alınabilmekte ayrıca bunun yanında restoran aracılığıyla da mekânda, Balıkesir kuzusu, ekmeği, peyniri ve bunun gibi pek çok yerel ürünleri deneyimleme fırsatı kazanılabilmektedir.

g) Cenk Zeytincilik

Havran Edremit karayolu üzerinde bulunan mandalina ve zeytin bahçesi ile Cenk Zeytincilik 1955 yılından beri aile işletmesi olarak hizmet vermektedir. İşletmede deneyimlenebilecek zeytin, zeytinyağı ve

diğer ürünleri bulunmaktadır. Özellikle işletmenin zengin zeytin çeşitliği ve muhteşem kahvaltısı dikkat çekmektedir.

h) Aktaylar Zeytincilik

2022 yılından beri zeytin ve zeytinyağı işine gönül veren bu fabrika, Edremit yolu üzeri Havran da yer almaktadır. Dalından sofraya kadar geçen süre de misafirlerine zeytin çeşitleri, kaliteli zeytinyağını deneyimleme fırsatının yanında farklı ürün çeşitliliği ile de satış imkanı sunmaktadır.

i) Fora Zeytin

Balıkesir Havran ilçesinde yüksek kaliteli zeytinyağı ve zeytin ürünlerini dünyanın en büyük zeytin işletme tesislerinden biri olan fabrikasında 1994 yılından beri üretmektedir. Geniş ürün yelpazesi ile dolgulu, dilimli, zeytin çeşitlerini damak tadınıza sunmaktadırlar.

j) Sabuncugil Zeytinyağları

Balıkesir'in Ayvalık ilçesinde yer alan fabrikanın tarihi, 1920 yılı mübadele zamanına kadar dayanmaktadır. Ayvalığa göç eden Sabuncugil ailesi, zeytin ağaçlarını keşfetmekle kalmayıp 1937 yılında Sabuncugil ismi ile zeytinyağı üretimine başlamışlardır. Aile, kendilerine ait olan zeytin ağaçlarını işleyerek zeytinyağı ve sabun üretimine gönül vermişler ve zeytinyağında Türkiye genelinde tanınan bir marka olmayı başarmışlardır. Atalarından miras kalan bu asırlık zeytin ağaçlarının tamamı iyi tarım uygulamaları kapsamında dalından sofraya sunulmaya önem göstermektedir.

k) Özgün Zeytinyağları

Ayvalık'ta zeytin ve zeytinyağı üreticisi olan Özgün ailesi özellikle babadan oğula sistemle 92 yıldır devam eden bu işletmede şu an üçüncü nesil temsilcisi Ahmet Sucu hizmet vermektedir. Bu aile işletmesinin zeytin ile tanışması, 1922 mübadele zamanı ailenin Midilli'den Ayvalık'a yerleşmesi ile başladığı bilinmektedir. Devletin o dönem vatandaşlara tahsis ettiği zeytinlikler bugün ailenin geçim kaynağı olmaya devam etmektedir. Ayvalık girişinde yer alan fabrika, 2005 yılından beri Özgün zeytincilik olarak her yıl 2500 ton zeytinyağı ve 500 ton sofralık zeytinleri ile üretmeye devam etmektedir.

l) Kürşat Restoran

Küçükköy Ayvalık yolu üzerinde bulunan Kürşat Restoran dededen toruna, babadan oğula devam eden bir aile işletmesidir. Mehmet Tevfik bey ve ailesi 1800 yıllar boyunca hayatlarını Girit adasında

sürmüşlerdir ta ki 1923 senesinde büyük mübadele ile Ayvalık'a yerleşmişler ve yaşamlarına burada devam etmişlerdir. Tıpkı Girit adasında olduğu gibi, senelerce zeytin ve zeytinyağı üretimini Ayvalık'ta da aile mesleği olarak devam etmişlerdir. Aile Kürşat Ayvalık Zeytinyağı Endüstri Müzesinde sergilenmekte olan zeytinyağı işliklerini kurarak, özgün ve kaliteli zeytinyağı üretimi ile Ayvalık'ın önemli üreticilerinden olmayı başarmışlardır. Atalarından edindikleri tecrübe ile Ali Kürşat ve ablası Zeynep Kürşat dördüncü kuşağın temsilcileri olarak zeytinciliğe olan tutkularıyla işlerinin başında yer almaktadırlar. Satın alınabilecek ürünler arasında kaliteli zeytinyağları ve zeytin çeşitlerine ek olarak, soslar, zeytin ağacından yapılan objeler ve kişisel bakım ürünleri de yer almaktadır.

m) Mehmet Akyalı Zeytinyağı Fabrikası

Ayvalık'ın ilk zeytinyağı galerisi olan Mehmet Akyalı Zeytinyağı Fabrikası, Cunda pazar yerinde bulunmaktadır. Yaklaşık 2 senedir süren restorasyon çalışması sonucunda 2022 yılında hizmete açılmış ve aile büyüğü Mehmet Akyalı'nın adına ithafen Ayvalık Turizmine Kültür Hizmeti olarak armağan edilmiştir. Haftanın her günü 09:00- 22:00 saatleri arasında açık olan müze ziyaret edebilir ve zeytinyağları ve ürünler satın alabilmektedir.

n) Komili Zeytinyağı

İlk ulusal zeytinyağı markası olan Komili, yüzyıllardır Türkiye'de markalaşma tarihinin önemli ismidir. 1878 yılından bugüne zeytinyağı kültürüne öncülük etmektedir. Osmanlı sarayına ilk zeytinyağını ulaştıran Komili, kalitesini günümüz mutfaklarına da taşımaktadır. 1878 de Midillide başlayan hikâye o dönemde İstanbul' da saraya yağ gönderirken aile, mübadele sonrasında Ayvalık'ta devam etmeye başlamıştır. Hasan efendinin dört oğlu, Ayvalık'ta 1926 yılından beri zeytinyağı ticaretini yapmaktadırlar. 2018 yılından beri sürdürdükleri Anıt Zeytin Ağacı projesi ile zeytinyağı kültürünü gelecek kuşaklara aktarımını sağlamaktadırlar.

o) Novavera Zeytinyağları

Bir kadın girişimci markası olan Novaveranın hikayesi tam olarak 2017 yılında Ayvalık'ta başlıyor ve ülkemizin en çok ödül alan zeytinyağı olan Novavera, 2022 yılında ise EVOO World Ranking Dünya Kalite Sıralamasında Dünyanın En iyi 4. Zeytinyağı Üreticisi ödülünü de alarak değerine değer kattığı bilinmektedir. İşletmenin iki temel ilkesi olan "Sağlık ve Doğa" ile uyum içerisinde üretim anlayışını benimsemektedirler. Novavera markası, tüketicileri için daha bilinçli

olmaları açısından fabrikada geniş bir tadım bölümü planlamıştır. Pazar günleri hariç haftanın her günü 09:00- 17:00 saatleri arasında fabrikayı ziyarette bulunulabilmektedir.

p) Laleli Zeytin ve Zeytinyağı

Yahya Bey ve ailesi, kalp hastalıkları, obezite, karaciğer yağlanması gibi konularda edindikleri zengin bilgi birikimini, aile köklerinden gelen zeytincilik kültürü ve memleketleri olan Midilli Adası'ndan gelen doğayla barışık tarım anlayışıyla birleştirerek, 1996 yılında Taylıeli Zeytin ve Zeytinyağı işletmesini kurdukları bilinmektedir. Laleli aile ismini de markalarına taşımışlardır. Tüm ürünleri Edremit körfezinin Taylıeli köyünde üretilmektedir. Türkiye de ilk "erken hasat" zeytinyağı Laleli markası tarafından üretilmiştir.

q) Kökten Zeytin ve Zeytinyağı

Burhaniye ilçesinin Pelitköy beldesinde tam 4 nesildir devam eden bir aile işletmesidir Kökten Zeytinyağları. 16 yıl önce tescil ettirdikleri soy isimleri Kökten markası ile yola devam etmektedirler. Zengin zeytin çeşitleri ve kalite zeytinyağlarının yanı sıra peynir, reçel ve sabun gibi ürünlerinin de satışı misafirlere sunulmaktadır.

r) Özemle Yaşam

Gömeç ilçesinde bulunan Özemle Yaşam firması 2009 yılında zeytin ve zeytinyağı üretimine adım atmışlar. 2010 yılında tüm aile bireyleriyle birlikte kurdukları; adını temiz, dürüst, güvenilir anlamlarına gelen, Şevketi Bostan'ın yöresel ismi olan akkız otundan alan, doğanın kapılarının ardına kadar açıldığı, Akkızhan Çiftliği'nde, insan sağlığını gözeterek butik üretim gerçekleştirmektedir. Uluslararası ödüllerle Türk butik zeytinyağının dünyadaki temsilcileri oldukları ifade edilmektedir.

s) Canemre Zeytincilik

2002 yılında Gömeç ilçesinde kurulmuş olan Canemre zeytincilik, yaklaşık 6000 zeytin ağacı ile kaliteli ve zengin ürünlerini tüketicilerle buluşturmaktadır. 500 metrekare kapalı tesisi ile çeşitli zeytin ve zeytinyağlarının yanı sıra yöresel ürünlerin ve hediyelik eşyalarında satışı yapılmaktadır.

t) Güven Asa Zeytinyağları

Güven Asa hikayesi Turgut Gençal'ın zeytin ve zeytinyağına olan tutkusu ile başladıkları bilinmektedir. 2014 yılında Türkiye'nin ilk ve tek A+ üretim tesisini hayata geçirerek, dünyanın en kaliteli zeytinyağını üretmeye başlamışlar ve dokuz ayrı uluslararası "High

Level” sertifikasyonları sayesinde sektörde ayrı bir değere ulaştıkları bilinmektedir.

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Ülkemiz sahip olduğu zenginliklerin yanı sıra zeytin ve zeytinyağı üretiminde de oldukça önemli bir konumdadır. Son zamanlarda zeytinyağına olan ilginin artması turizm alanında da zeytinyağı turizmine olan talebi de olumlu etkilemektedir. Turizme bağlı olarak artan bu ilgi ürünün değerini yükseltmekle beraber zeytincilik sektörünün önemi ortaya çıkarmaktadır. Ülkemizde zeytinyağı turizminin gelişimine katkı sağlamak için yerel halk, yerel yönetimler ve tüm sivil toplum kuruluşları etkileşimli ve koordineli olarak planlamalar ve uygulamalar yapmalıdır. Balıkesir ili Edremit körfezi zeytinyağı turizmi potansiyeli değerlendirildiğinde, bölgede oluşturulabilecek bir zeytinyağı rotası bölge turizminin gelişimine hem de yerel halka katkı sağlayacağı yadsınamaz bir gerçektir. Rota sayesinde sahip olunan kültürel değerlerin korunması, gelecek kuşaklara aktarılması Balıkesir ili için gastronomik değerlerin artması ve bununla beraber zeytin ve zeytinyağının rota kapsamında ulusal ve uluslararası bilinirliğinin arttırılmasına katkı sağlamış olacaktır. Ayrıca bölgede alternatif bir turizm çeşidi olarak zeytinyağı turizmi özel ilgi turistlerinin seyahat tercihlerine de yön vereceği düşünülmektedir. Oluşturulabilecek zeytinyağı rotası ile bölgede 12 ay turizm faaliyetine olanak sağlayarak bölge ekonomisine de katkı sağlayacağı bilinmektedir. Bu bağlamda rotanın oluşturulabilmesine yönelik birtakım öneriler sıralanmaktadır. Edremit körfezi zeytinyağı kültürel rotası oluşturulabilmesi için envanter listesi hazırlanmalıdır. Tüm paydaşlar ile koordine planlamalar ve uygulamalar yapılmalıdır. Ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtım ve pazarlama faaliyetleri gerçekleştirilmelidir. “Oleo turist”lerin istekleri doğrultusunda etkinlikler ve ürünler hazırlanmalıdır. Rotaya dahil olan işletmeler arasında bir standardizasyonun sağlanması gereklidir. Yerel halk ve üretici firmaların bilgilendirilmesi amacıyla çeşitli eğitimler verilmeli ve iş birliği sağlanmalıdır. Araştırmacılara yapılacak çalışmaları için yol gösterici nitelikte olabilir ve farklı yönleri ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Arıkan Saltık, I. ve Çeken, H. (2017). Agro-turizmde yeni eğilimler: Zeytinyağı turizmi. *Journal of Life Economics*, 4(4), 89-102. DOI:10.15637/jlecon.212.

- Büyük, Ö. ve Can, E. (2020). Zeytinyağı Kültürel Rotalarının Turizm Potansiyeli Açısından Değeri ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 191-210. DOI: 10.34189/tfd.23.01.009.
- IOC. (2024). Intenational Olive Council, <https://www.internationaloliveoil.org/olive-world/olivemuseums-routes/> [05 Nisan 2024].
- COE, (2024). Council of Europe, Cultural Routes, <https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/by-theme> [05 Nisan 2024]
- COE, (2024). Council of Europe, Cultural Routes, <https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes/by-theme> [06 Temmuz 2024]
- CRS, (2024). Kültür Rotaları Derneği, [05 Nisan 2024]. <https://cultureroutesinturkey.com/tr/>.
- Kalaycı, M. ve O. Özçatalbaş, (2019). Manavgat’ta Susam Tarımı ve Kültürünün Kırsal Turizm Odaklı Geliştirilmesi Kültürel Mirasın Kırsal Turizm Bakımından Önemi, 8. *Ulusal Kırsal Turizm Kongresi ve 3rd. Rural Tourism and Development Congress Bildiri Kitabı*, 2-18.
- Karataş, E. (2015). *Kültür Rotaları Planlama Rehberi*, ÇEKÜL Vakfı – Tarihi Kentler Birliği Yayınları Kılavuz Kitapçıklar Dizisi 3, Stil Matbaa: İstanbul.
- Kızılırmak, İ., Ofloğlu, M. ve Şişik, L. (2016). Türkiye’de uygulanan gastronomi turları rotalarının web tabanlı analizi ve değerlendirmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(Special issue1), 258-269. DOI: 10.21325/jotags.2016.35.
- Millan, G., A.J. Manuel ve L.A. Hidalgo, (2014). “A New Market Segment for Olive Oil: Olive Oil Tourism in the South of Spain”, *Agricultural Sciences*, 5(3), 179-185. DOI: 10.4236/as.2014.53022
- Millan, G.,V. Torre, J. Fuentes ve L.A. Hidalgo, (2017). Olive Oil Tourism: Promoting Rural Development in Andalusia (Spain), *Tourism Management Perspectives*, 21, 100-108. DOI:10.1016/j.tmp.2016.12.003

- Murgado, E.M. 2013. *Turning food into a gastronomic experience: olive oil tourism*. İçinde: Present and future of the Mediterranean olive sector. (Ed. Arcas N., Arroyo López F.N., Caballero J., D'andria R., Fernández M.). Zaragoza: CIHEAM / IOC, 2013. p. 97-109 (Options Méditerranéennes : Série A. Séminaires Méditerranéens; n.106). ss:97-109.
- Özbay, G., & Semint, S. (2020). Gastronomi Temalı Festivallerde Katılımcı Deneyimi Üzerine Bir Araştırma: Uluslararası Pişmaniye Festivali Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (38), 315-341.
- Özkaya, F., Sünnetçioğlu, S., Can, A. (2013), “Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi Hareketliliğinde Coğrafi İşaretlemenin Önemi”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(1), 13-30.
- Ryu, K. ve Jang, S. (2006), „Intention to Experience Local Cuisine in A Travel Destination: The Modified Theory of Reasoned Action“ *Journal of Hospitality & Tourism Research*,30 (4), ss. 507-516. DOI:10.1177/1096348006287163.
- TEPGE, (2019). *Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Tarım Ürünleri Piyasaları Zeytinyağı*.
- Uyar H. ve Zengin, B. (2015). Gastronomi turizminin alternatif turizm çeşidi olarak değerlendirilmesi bağlamında gastronomi turizm indeksinin oluşturulması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(17), 355-376. DOI: <https://doi.org/10.16992/ASOS.808>.
- UZZK, (2019). *Ulusal Zeytin ve Zeytinyağı Konseyi, 2019-2020 Üretim Sezonu Sofralık Zeytin ve Zeytinyağı Rekoltesi Ulusal Resmi Tespit Heyeti Raporu*: İzmir.